

ТРАНСФОРМАЦИЯ НА НАУЧНИТЕ ПАРАДИГМИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА КОМУНИКАЦИЯТА

Мариана Атанасова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В този труд се прави кратък обзор на трансформацията на парадигмите при изследването на комуникацията. Проследявайки понятията още от античните гърци и тяхната концепция за идеално общество, можем да наблюдаваме тази трансформация в ранното християнство, както и в последващите християнски религиозни практики. От началото на XX век протича все по-интензивно изследване на комуникацията от изследователи, принадлежащи към различни научни направления. Базовият модел за комуникацията на Шанън и Уивър, разглеждащ комуникацията като предаване на съобщения, се обогатява, за да достигне до философско обобщение за обмен на социална информация и формиране на обществените връзки. Проследява се влиянието на психологията, социалните науки, поведенческите науки и различни философски направления върху формата и съдържанието на концепцията за комуникацията. Философската дискусия относно комуникацията продължава, преминавайки от теорията за комуникационното действие на Хабермас, през системната теория на Луман и несъмнено ще продължи по-нататък.

Ключови думи: комуникация; модели; връзки; общество; развитие

ВЪВЕДЕНИЕ

„Комуникация“ е едно от понятията, които са в центъра на съвременната философска дискусия. Разнообразните производни на латинската дума *communis* (общ) неведнъж са били в основата на различни социални понятия, например „причастие“ (*communio*) в християнството, „комуна“, „комунизъм“ и др.

Като отбелязва Арнолд Тойнби в своя труд „Изследване на историята“: „в своята първична гръцка форма „*κοινωνία*“, както и в латинския превод „*communio*“ тази дума означава участие в някакво съвместно дело, предимно и в най-голяма степен в някакъв политически съюз (Toynbi 1995). Тези думи са означавали общуване, съвместен живот и в известен смисъл можем да кажем, че са изразявали самата същност на обществото. Античните мислители описвали своята представа за идеалното общество, идеалната „комуна“, като изхождали от образа на възникваща на ново място колония.

В по-ново време понятието „комуна“ се свързва с представата за справедлива и разумна обществена формация, а по-късно това идеализирано обществено устройство бива свързвано с идеята за комунизма.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Извършеният качествен анализ върху литературните източници дава резултати, от които чрез редукция са открити основни моменти в концепциите

за комуникацията. Реконструкцията на трансформацията на комуникационната парадигма във времето ни позволява да маркираме етапите на влияние на частни науки, като теория на информацията, психология и социални науки, както и динамиката на философското осмисляне на комуникацията. Детайлно изследване на тези трансформационни процеси изисква прилагане на интердисциплинарен подход.

РЕЗУЛТАТИ

В нашата съвременност възникват много нови понятия, като „комуникация“, „комуникационно действие“, „комуникационно поведение“, „Теория на комуникацията“ и др., които намират основа в поведенческата и психологическа интерпретация на обществения живот. Така от основа на социални модели, които би трябвало да са съвършени и справедливи, *communio* се трансформира в основа на понятието „комуникация“, което в редица философски концепции е обявено за методологическа основа за изследване на процесите на предаване и преработка на социална информация, на формиране на обществени връзки на всички социални равнища.

Въпреки това и днес тези понятия са относително нови и недостатъчно добре формуирани в научен и философски аспект. Съществуват над 100 определения на понятията „комуникация“ и „социална комуникация“, което се дължи не само на сложността на изучаваните процеси, но и на тяхната многопластова същност.

Изследванията, които днес отнасяме към комуникационните науки, се провеждат през целия XX век в рамките на различни научни дисциплини, но след Втората световна война се оформят принципно нови подходи в изучаването на феномена на комуникацията. В основата на тези подходи е концепцията, че комуникацията представлява предаване на информация, като необходими за този процес са източник, съобщение и получател на информацията, канал за нейното предаване и шум. Класическа илюстрация на тази концепция е Математическият модел на комуникацията на Шанън и Уивър (*information transmission model*), който стои в основата на математическия и кибернетическия подход в Теорията на комуникацията (Shannon, Weaver 1949).

В теоретичните разработки от 50-те и 60-те години на миналия век постепено понятието „комуникация“ се психологизира и все повече започва да се обръща внимание на междуличностната комуникация. Междуличностната комуникация привлича вниманието на антрополози, психиатри и психотерапевти. В техните теоретични разработки комуникацията се разглежда като взаимодействие и всеки участник може да ѝ влияе. В този смисъл комуникацията не е просто предаване и приемане на информация, но и създаване на общност, предполагаща някаква степен на взаимно разбиране, необходимост от обратна връзка и генериране на смисъл на това комуникационно взаимодействие.

Влиянието на психологическите подходи и бихейвиоризма върху това те-

оретично направление е много силно и минава много време, преди междуличностната комуникация да се самоопредели като различна от психологията дисциплина.

ИЗВОДИ/ДИСКУСИЯ

Развитието на комуникационната теория навлиза в нов етап, който е свързан с изучаването на комуникацията като социален процес. Социалният характер на комуникацията се очертава от осмислянето на комуникационната практика. Комуникацията е не само интерактивна, но и трансактивна – субектите са получатели и изпращачи на съобщения не последователно, а едновременно и комуникационният процес се развива във времето; той е непрекъснат и безкраен, невинаги е лесно да се определят точните му граници. Този теоретичен подход разглежда комуникацията и общуването като процес, формиращ обществото, като процес на съхранение, поддържане и създаване на социални реалности.

Комуникацията е състояние на човешкото битие, основополагащ социален процес, в който хората възпроизвеждат и преобразуват социалните реалности. В този смисъл комуникацията е самият живот, или, както отбелязват Пол Вацлавик и неговите съавтори, които формулират една от прочутите пет аксиоми, „човек не може да не комуникира“ („one cannot not communicate“) (Watzlawick, Beavin-Bavelas, Jackson 1967).

Теоретиците, разглеждащи комуникацията като социален процес, принадлежат към различни научни школи и направления. Такива са социалният конструктивизъм, диалогизмът, социолингвистиката, комуникационната етнография, дискурсивният анализ, Теорията на системите и др.

Изследванията, провеждани в рамките на тези школи и направления, разкриват закономерностите на информационните процеси в обществото, средствата и начините за предаване и съхранение на социалната информация, управлението на социалната организация и субективното поведение, комуникационните технологии и редица други феномени.

Обща черта, която ги обединява, е използването на т.нар. социални подходи към комуникацията – те разглеждат комуникацията като социално явление и смятат, че нейното изследване и анализ не може да се извършват извън контекста на социума.

Философите дълго време възприемат комуникацията като изцяло практически проблем. Първите изследвания върху природата на комуникацията се характеризират със своя гносеологичен подход. От разглеждането на проблема на взаимното възприятие на Alter & Ego до изучаването на символните форми на човешката комуникация, тези първи изследвания не засягат проблемите на комуникацията като такава. Лудвиг Витгенщайн в своите трудове говори за „езикови игри“, но ги разглежда от позицията на лингвистиката и семантиката (Vitgenshtain 1988). Най-ясно проблемът за интерпретацията и взаимното разбиране се формулира в концепцията на езиковия прагматизъм на Чарлс Пърс, но анализът ѝ е в контекста на лингвистично-философски анализ на речта и езика.

Различни философски изследвания засягат комуникационни проблеми дори когато разглеждат и други области на битието.

Разработвайки подходи за анализ на социалното въздействие, Макс Вебер успява да премести фокуса на социолозите от въпросите на езиковото комуникационно въздействие към проблемите на социокултурните взаимодействия. Изминават много години, преди Юрген Хабермас да допълни теорията на социалното действие с концепцията за комуникационното действие (Habermas 1984).

Хабермас трансформира Теорията на действието на Макс Вебер, отбелязвайки, че фундаменталната характеристика на социалното действие не е постигането на целта, а желанието за взаимно разбиране. Той поставя в центъра на своята теория **комуникационна реалност**, която принципно се отличава от стратегическата рационалност. В тази комуникационна реалност събеседникът никога не се разглежда като средство, докато от позицията на стратегическата рационалност той винаги е средство.

Хабермас формулира универсалните изисквания към езика и комуникационното действие, без които процесът на комуникация е невъзможен.

Изграждайки своята Теория за комуникационното действие, Хабермас успява да интегрира в нея много от съществуващите по негово време философски концепции, като дискурсивната етика, системната теория, разработваната от представителите на Франкфуртската школа социална критика.

Проблемът за комуникацията заема централно място в изследванията на много немски философи, които я поставят в основата на своите философски системи.

Сред тези забележителни учени и изследователи трябва специално да открия Никлас Луман, който се осмелява да идентифицира понятието „комуникация“ с понятието „общество“ и по този начин да дефинира Теорията на комуникацията като социална теория.

Комуникацията се дефинира като специфична операция, характеризираща изключително социалните системи. Според Луман обществото като система се определя не от някаква същност или състояние, а от операцията, която произвежда и възпроизвежда – а именно комуникацията (Luman 2009). За разлика от философите преди него Луман разбира комуникацията не като предаване на някакво смислово съдържание от един индивид към друг, а като „историческо конкретно протичащо зависимо от контекста събитие“. Тя е обособен акт, който е самостоятелен и самодостатъчен. Комуникацията е операция, при протичането на която се извършва преразпределение на знанието и незнанието, а не е връзка или предаване на информация. Комуникацията е ситуативна, защото величината на незнанието зависи от мястото и времето.

Луман се противопоставя на утвърдената представа, че наличието на множество субекти е основополагащо условие, за да се извършва комуникация. В неговата трактовка на комуникацията въпросът за наличието или отсъствието на индивидуални съзнания, участващи в комуникацията, не се разглежда. В

тази трактовка съзнанието не е субект на комуникацията или неин носител. Луман настоява, че трябва да се откажем от представата за комуникацията като преносител на някакво семантично съдържание от една психическа система към друга. Според него комуникацията протича вътре в системата, а не между системите. На базата на тези предпоставки Луман построява цялостна социално-философска система.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Концепцията за комуникацията се развива и е различна през периодите, които бяха разгледани по-горе. Бихейвиоризмът и психологическите изследвания помагат комуникацията да се обособи като отделна научна област и дават обширна фактологическа база за изследвания. От своя страна лингвистичните и информационните подходи в изучаването на комуникацията разкриват нейните структурни особености и създават условия за по-нататъшното ѝ изучаване.

Философията използва тези достижения и успява да предаде на изследването на комуникацията многовекторен характер. Философите на диалогизма свързват религиозните, психологическите и културологичните изследователски подходи и разкриват многоплановата същност на комуникацията.

Представителите на лингвистичната философия изследват комуникацията от гледна точка на езиковата практика. Теоретиците на нормативно-социалното направление във философията формулират изискванията за съществуване на комуникацията като предпоставка, определяща социалните процеси в обществото.

Никлас Луман, в рамките на разработваната от него системна теория, превръща комуникацията в ядро на социалната наука.

Независимо от това как дефинираме комуникацията и как се трансформират теоретичните подходи, които се прилагат за нейното изследване, резултатите винаги са свързани с изменение на формата на социалните отношения, на нови количествени и качествени характеристики на информационния обмен и на нова интензивност на социалните връзки.

Измененията на технологичната среда, свързани с развитието на новите комуникационни технологии, драстично реформират основни черти на социалната среда. Развитието на големите езикови модели, предхождащи създаването на т.нар. универсален изкуствен интелект, разширяват по неочакван начин концептуалната рамка, в която комуникацията е разглеждана досега. Макар че първите големи езикови модели са несъвършени и груби, по-късните им версии вече успяват да изпълнят теста на Тюринг и да създадат нова форма на комуникация. Можем да очакваме, че бъдещият универсален изкуствен интелект ще обогати комуникацията не само, защото това ще бъде комуникация човек – машина, а и защото ще преформатира социалните аспекти на комуникацията. Това, разбира се, ще създаде нови философски концепции, опитващи се да обобщат и обхванат новите аспекти на комуникацията, както в рамките на информационното и мрежовото общество, така и в развитието на обществото по-нататък.

ЛИТЕРАТУРА

- ЛУМАН, Н., 2009. *Въведение в системната теория*. София: Критика и хуманизъм, с. 352.
- HABERMAS, J., 1984. *Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society (Book)*. Boston, Mass.: Beacon Press.
- SHANNON, C. E.; WEAVER, W. 1949. *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press.
- ТОЙНБИ, А., 1995. *Изследване на историята*. Том 3. София: Издателска къща „Христо Ботев“, с. 132.
- WATZLAWICK, P.; BEAVIN-BAVELAS, J.; JACKSON, D., 1967. *Some Tentative Axioms of Communication. In Pragmatics of Human Communication – A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. New York: W. W. Norton, p. 275.
- ВИТГЕНЩАЙН, Л., 1988. *Философски изследвания. Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство.

REFERENCES

- LUMAN, N., 2009. *Vuvedenie v sistemnata teoriya*. Sofia: Kritika i humanizum, s. 352.
- HABERMAS, J., 1984. *Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society (Book)*. Boston, Mass.: Beacon Press.
- SHANNON, C. E.; WEAVER, W., 1949. *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press.
- TOYNBI, A. J., 1995. Tom 3. *Izsledvane na istoriyata*. Sofia: Izdatelska kushta „Hristo Botev“, s. 132.
- WATZLAWICK, P.; BEAVIN-BAVELAS, J.; JACKSON, D., 1967. *Some Tentative Axioms of Communication. In Pragmatics of Human Communication – A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. New York: W. W. Norton, p. 275.
- VITGENSHTEIN, L. 1988. *Filosofski izsledvaniya. Subrani suchineniya*. Sofia: Nauka i izkustvo.

TRANSFORMATION OF SCIENTIFIC PARADIGMS IN RESEARCHING THE CONCEPT OF COMMUNICATION

Abstract: *This paper provides a brief overview of the paradigm shift in the study of communication. Tracing the concepts back to the ancient Greeks and their concept of an ideal society, we can observe its transformation in early Christianity, as well as in subsequent Christian religious practices. Since the beginning of the 20th century, communication has been increasingly studied by researchers from various scientific disciplines. The basic model of communication by Shannon and Weaver, which considers communication as the transmission of messages, has been enriched to reach a philosophical generalization of the exchange of social information and the formation of social connections. The influence of psychology, social sciences, behavioral sciences and various philosophical disciplines on the form and content of the concept of communication is traced. The philosophical discussion on communication continues, moving from Habermas' theory of communicative action to Luhmann's systemic theory and will undoubtedly continue further.*

Keywords: *communication; models; relationships; society; development*

Senior Assist. Prof. Mariana Atanasova, PhD

ORCID:0000-0002-9601-0021

University of Library Studies and Information Technologies

Sofia, Bulgaria

E-mail: m.atanasova@unibit.bg